

SARTRE ΚΑΙ DERRIDA: ΑΔΗΛΗ ΣΧΕΣΗ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ*

Στο βιβλίο *Συνομιλίες για το αύριο* (2001), το οποίο απαρτίζουν μια σειρά συζητήσεις ανάμεσα στην ιστορικό της ψυχανάλυσης Elisabeth Roudinesco και τον Jacques Derrida, η πρώτη αναφέρει: «Η γενιά μας, μολονότι εκτιμούσε την πολιτική στράτευση του Jean-Paul Sartre, ασκούσε ταυτόχρονα κριτική στην άρνηση του να προσεγγίσει άμεσα το ζήτημα του ασυνειδήτου αναφορικά με τη διαμόρφωση ενός υποκειμένου, καθώς και στον ανθρωπισμό του, που ήταν ένας ανθρωπισμός του "συμπαγούς", διάφανου στον εαυτό του υποκειμένου».¹

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να δείξει ότι μια τέτοια περιγραφή της θέσης του Sartre γύρω από το υποκείμενο είναι βεβιασμένη και επί το πλείστον ατυχής. Είναι βεβιασμένη και ατυχής καθόσον ο Sartre είναι ο πρώτος γάλλος φιλόσοφος που, εκκινώντας από την κριτική του στη χουσερλιανή φαινομενολογία, υπέσκαψε την ενότητα και ταυτότητα του υποκειμένου και τόνισε την ενδεχομενικότητά του. Το πραγματικά περίεργο είναι ότι το όνομα του δεν περιλαμβάνεται στους προάγγελους (π.χ. Nietzsche ή Heidegger) της σφοδρής κριτικής του υποκειμένου που εκδηλώθηκε κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 στη Γαλλία από στοχαστές όπως οι Jacques Lacan, Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Derrida. Στο πλαίσιο αυτής της μελέτης θα προσπαθήσουμε να αποκαταστήσουμε εν μέρει την πολυπλοκότητα της σκέψης του Sartre, κυρίως απέναντι στην κριτική της από τον Jacques Derrida του οποίου οι αναφορές και οι ισχυρισμοί γύρω από τη θέση του υποκειμένου στον Sartre, του «ανθρωπισμού» του Sartre, καθώς και η επακόλουθη ενσωμάτωση του στον λογοκεντρισμό και τη «μεταφυσική της παρουσίας» έρχονται, σε κάποια

* Ο Γεράσιμος Κακολύρης είναι Λέκτορας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. 1. J. Derrida & E. Roudinesco (2005), 15.

σημεία τους, σε αντίθεση με την ίδια την ντεριντιανή ηθική της απόφασης. Ταυτόχρονα θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε μια ορισμένη σχέση ανάμεσα στον Sartre και τον Derrida, μια σχέση πολύ πιο στενή από εκείνη που ο τελευταίος ήταν ο ίδιος διατεθειμένος να αναγνωρίσει.

Ο Derrida πρωτοαναφέρεται στον Sartre στο «Εισαγωγή στην *Προέλευση της γεωμετρίας* του Husserl» (1962), όταν εξετάζει τη φαινομενολογική σύλληψη της φαντασίας στον Husserl. Σε μια υποσημείωση του παρατηρεί ότι ο Husserl δεν εξέτασε ποτέ επαρκώς τη *φαντασία*, η οποία «διατηρεί στα κείμενα του μια αμφίβολη θέση: από τη μια αποτελεί μια παράγωγη και θεμελιωμένη αναπαραγωγική δύναμη [rouvoir reproducteur derive et fonde] κι από την άλλη την εκδήλωση μιας ριζικής θεωρητικής ελευθερίας». Αυτή τη χουσερλιανή ανεπάρκεια έρχεται, κατά τον Derrida, να θεραπεύσει ο Sartre, πράγμα για το οποίο επαινείται: «Αρχίζοντας με τη ρητή θεματοποίηση της φαντασίας στην κατάσταση της ως μιας πρωταρχικής *βιωμένης εμπειρίας* (χρησιμοποιώντας τη φαντασία ως το εγχειρητικό [operatoire] όργανο κάθε ειδητικής), περιγράφοντας ελεύθερα τις φαινομενολογικές συνθήκες του δημιουργήματος της φαντασίας [fiction], άρα της φαινομενολογικής μεθόδου, το σαρτρικό ρήγμα [trouee] έχει βαθιά αποσταθεροποιήσει και στη συνέχεια ανατρέψει το τοπίο της χουσερλιανής φαινομενολογίας και εγκαταλείπει τον ορίζοντα της».²

Όμως, μερικά χρόνια αργότερα, στο «Τα τέλη του ανθρώπου» [«Les fins de l'homme», 1968], ο Sartre έχει απολέσει, για τον Derrida, την αποσταθεροποιητική του δύναμη επί του φαινομενολογικού *τοπίου* και αποτελεί πλέον απλώς έναν μεταφυσικό ανθρωπιστή, συγγραφέα μιας «φαινομενολογικής οντολογίας» η οποία στην πραγματικότητα είναι μια «φιλοσοφική ανθρωπολογία». Η γενική θέση του κειμένου του Derrida είναι ότι ο ανθρωπισμός «σημαδεύει τον φιλοσοφικό λόγο του Sartre στα βάθη του».³ Η υιοθέτηση από τον Sartre της «τερατώδους» μετάφρασης του χαιντεγκεριανού *Dasein* από τον Herbin Corbin ως «ανθρώπινη-πραγματικότητα» κι η επιβολή της μέσω της αυθεντίας του στη Γαλλία μετά τον πόλεμο είναι ενδεικτική του γεγονότος ότι ο Sartre δεν αμφισβήτησε ποτέ «την ιστορία της έννοιας του ανθρώπου».⁴ Εμφανίζεται έτσι ως ο άμεσα υπεύθυνος τόσο για την παρα-

2. J. Derrida (1974), 135.

3. J. Derrida ([1968] 1972β), 136.

4. Στο ίδιο, 137.

νάγνωση του Heidegger στη Γαλλία εκείνης της περιόδου όσο και για όλα όσα διακυβευόνταν από μια τέτοια παρανάγνωση. Δώδεκα χρόνια μετά, το 1980, όταν στο «Στίξεις: ο χρόνος της θέσης» [«Punctuations: le temps de la these»], ο Derrida αναφέρεται στη συνεχή χρησιμότητα της φαινομενολογίας, δεν παραλείπει να τονίσει, «αλλά όχι -κυρίως όχι- στην εκδοχή που προτείνεται από τον Sartre ή τον Merleau-Ponty [...] αλλά σε αντίθεση με αυτή ή χωρίς αυτή».⁵ Αν και ο Derrida στο «Les fins de l'homme» αναγνωρίζει ότι η προσπάθεια του Sartre, μέσω της αντικατάστασης της έννοιας του «ανθρώπου» από εκείνη της «ανθρώπινης πραγματικότητας», απέβλεπε στο να εναντιωθεί στον «ουσιακρατικό πειρασμό» και να «σκεφτεί το νόημα του ανθρώπου, την ανθρωπότητα του ανθρώπου, σε μια νέα βάση», εντούτοις, θεωρεί ότι δεν κατάφερε να διαφύγει από την κλασική ανθρωπολογία: «Κι όμως, παρά αυτή την υποτιθέμενη ουδετεροποίηση των μεταφυσικών προϋποθέσεων, πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η ενότητα του ανθρώπου ποτέ δεν εξετάζεται εν εαυτή [en elle-meme]. Όχι μόνο ο υπαρξισμός είναι ένας ανθρωπισμός, αλλά η ενότητα της ανθρώπινης-πραγματικότητας παραμένει το έδαφος και ο ορίζοντας αυτού που ο Sartre αποκαλεί "φαινομενολογική οντολογία" του (αυτός είναι ο υπότιτλος του *Το είναι και το μηδέν*). Στον βαθμό που περιγράφει τις δομές της ανθρώπινης-πραγματικότητας, η φαινομενολογική οντολογία είναι μια φιλοσοφική ανθρωπολογία».⁶

Ωστόσο, παρά τα όσα ο Derrida υποστηρίζει, η «ενότητα» του ανθρώπου τίθεται υπό αμφισβήτηση από τον Sartre: η «ενότητά» του η οποία δεν υπάρχει, η ουσία του η οποία δεν είναι ή οι αντιφάσεις του οι οποίες τον καθιστούν ένα «άσκοπο πάθος». Ας κοιτάξουμε τα πράγματα πιο διεξοδικά.

Η υπερβατικότητα του εγώ

Ήδη στα πρώτα γραπτά του, όπως στο *Η υπερβατικότητα του εγώ* (*La Transcendance de l'ego, Esquisse d'une description phénoménologique*, 1936), στο οποίο ο Sartre επιτίθεται στη χουσερλιανή έννοια του υποκειμένου

5. J. Derrida ([1980] 1990β), 444.

6. J. Derrida ([1968] 1972β), 136-7.

ως υπερβατολογικού εγώ, η συνείδηση αποκαλύπτεται ως απρόσωπη [impersonnelle] ή καλύτερα «προπροσωπική» (TE 19/YE 24).⁷ Για τον Sartre δεν υπάρχει εσωτερικός εαυτός ή εγώ, πηγή του πράττειν, των αισθημάτων, της σκέψης, της βούλησης και των συγκινήσεων. Ο εαυτός είναι ένα φανταστικό κατασκεύασμα, εξωτερικό προς τη συνείδηση, αντικείμενο και όχι υποκείμενο της συνείδησης, μια ιδεατή ολότητα καταστάσεων, ποιοτήτων και ενεργημάτων. Το εγώ είναι μια κατασκευή την οποία έχουμε την τάση να φανταζόμαστε ως πηγή των αισθημάτων μας και της συμπεριφοράς μας, στην πραγματικότητα όμως είναι μια σύνθεση, μια συνεχής δημιουργία που συγκρατείται στην ύπαρξη από την πίστη. Στην ορολογία του *Το είναι και το μηδέν*, «το Ego είναι καθ' εαυτό [en soi], όχι δι' εαυτόν [pour soi]» (EN 139/EM 194). Ο εαυτός ή το εγώ, είναι συνθετικά προϊόντα της συνείδησης, ενοποιημένα και όχι ενοποιητικά, υπερβατικά και όχι εμμενή. Για τον Sartre μόνο η συνείδηση είναι υπερβατολογική και, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι καταγωγικά απρόσωπη ή, καλύτερα, προπροσωπική. Ένα υπερβατολογικό εγώ θα ήταν για αυτόν ένα «κέντρο αδιαφάνειας» (TE 25/YE 29) στη συνείδηση, αφού θα «ενοικούσε» σε κάθε ενέργημα της συνείδησης παρεμποδίζοντάς τη να αποκαλύψει τέλεια το αντικείμενό της. Μόνο το μηδέν είναι εντελώς «διαφανές» και μπορεί να αποκαλύψει τέλεια την πραγματικότητα.

Έτσι, για τον Sartre, η συνείδηση είναι που καθιστά την ενότητα και την ατομικότητα του «Εγώ» [«Je»] δυνατή (TE 23/YE 28). Συμφωνώντας με τον Καντ, εκκινεί από την αρχή ότι «“το Εγώ Σκέπτομαι πρέπει να έχει τη δυνατότητα να συνοδεύει όλες τις παραστάσεις” μας» (TE 13/YE 19), το οποίο ερμηνεύει ως να σημαίνει ότι η συνείδηση *μπορεί πάντα να καθίσταται ανασκοπούμενη ή με άλλα λόγια η αυτοσυνειδησία είναι μια διαρκής δυνατότητα*. Παρόλα αυτά, είναι η ίδια η ανασκοπική πράξη που, για τον Sartre, φέρνει το εγώ στην ύπαρξη: «Δεν υπάρχει εγώ [moi] στο μη ανασκοπημένο επίπεδο» (TE 32/YE 36). Όταν διαβάζω ή τρέχω για να προλάβω το λεωφορείο έχω συναίσθηση του βιβλίου ή του λεωφορείου που πρέπει να προλάβω κι όχι του εαυτού μου που διαβάζει ή τρέχει να προλάβει το λεωφορείο, αν και μπορώ να αποκτήσω αυτοσυνειδησία

7. Οι παραπομπές στα έργα του Sartre γίνονται βάσει των αρχικών του τίτλου τους: *La Transcendance de l'ego, Esquisse d'une description phenomenologique*: TE, *Η υπερβατικότητα του εγώ*: YE, *L'etre et le neant. Essai d'ontologie rphenomenologique*: EN και *Το είναι και το μηδέν. Δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*: EM.

ανά πάσα στιγμή. Γνωρίζουμε ότι η συνείδηση είναι πάντα αποβλεπτική, πράγμα που σημαίνει ότι έχει πάντα ένα σύστοιχο αντικείμενο. Τον περισσότερο χρόνο το αντικείμενό της είναι ο εξωτερικός κόσμος, ενίοτε όμως στρέφει την προσοχή της στον εαυτό της. Εάν κάτι τέτοιο γίνει στιγμιαία ή τυχαία το «εγώ» θα εμφανιστεί προσωρινά στο ενέργημα της ανασκόπησης («Τι κάνεις;» - «Εγώ; Διαβάζω»). Εάν όμως θελήσω να συλλάβω αυτό το εγώ και να το αναλύσω τότε είμαι καταδικασμένος σε αποτυχία. Ο εαυτός μπορεί να είναι ένα αντικείμενο στον κόσμο, αλλά αντίθετα με άλλα αντικείμενα μπορεί να γίνει αντιληπτός μόνο έμμεσα. Δεν μπορώ ποτέ να παρατηρήσω το δικό μου εγώ εν λειτουργία: «το Ego δεν εμφανίζεται ποτέ, παρά μόνο όταν δεν το κοιτάμε [...] από τη φύση του, το Ego λανθάνει εκ της φύσεώς του» (TE 70/YE 76-7). Από τη στιγμή που ο εαυτός μου δεν είναι εντός της συνείδησης, δεν μπορώ να τον ανακαλύψω κοιτάζοντας προς τα μέσα -η ενδοσκόπηση συναντά μόνο μια απογοητευτική κενότητα και αδιαφάνεια. Προσπαθώντας να εστιάσει στο εγώ, η συνείδηση περνά αναγκαστικά από την απλή ανασκοπική κατάσταση στην οποία το εγώ εμφανίζεται («[Εγώ] Διαβάζω») σε μια περίπλοκη, μη ανασκοπική κατάσταση που προσπαθεί μάταια να συγκεντρωθεί σε ένα αντικείμενο, «το εγώ», το οποίο όμως έχει ήδη εξαφανιστεί. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορώ ποτέ να γνωρίσω τον εαυτό μου με πραγματικό τρόπο (TE 69/YE 74-5): δεν έχω προνομιά γνώση του εαυτού μου: η αυτογνωσία μου είναι μια παράγωγη γνώση, παρόμοια με τη γνώση μου των άλλων ανθρώπων -που σημαίνει ότι είναι αποτέλεσμα παρατήρησης και ερμηνείας των προθέσεων και της συμπεριφοράς μου. Το να έχω μια εξωτερική άποψη του εαυτού μου σημαίνει αναγκαστικά να έχω μια εσφαλμένη όψη, να προσπαθώ να πιστέψω σε έναν εαυτό τον οποίο όμως έχω ο ίδιος δημιουργήσει: «η εποπτεία του Ego είναι ένας αέναα απατηλός αντικατοπτρισμός [mirage]» (TE 69/YE 75).

Συνεπώς, αναφορικά με την ερώτηση του υποκειμένου στον Sartre, το *H υπερβατικότητα του Εγώ* δίνει μόνο μια αρνητική εικόνα του υποκειμένου επιδεικνύοντας τι δεν είναι, δηλαδή ένα υπερβατολογικό εγώ που είναι καθ' εαυτό [en soi]. Το υποκείμενο είναι σχεδόν ολοκληρωτικά απόν από το κείμενο, εφόσον το επιχείρημα του Sartre είναι ότι η «απόλυτη συνείδηση, όταν αποκαθαρθεί από το Εγώ [Je], δεν έχει τίποτα πλέον από ένα υποκείμενο [n'a plus rien d'un sujet]» (TE 87/YE 94).

Το είναι και το μηδέν

Στο *Το είναι και το μηδέν*, το οποίο εκδόθηκε το 1943, ο Sartre διακρίνει ανάμεσα σε δύο περιοχές του είναι, οι οποίες αν και «απόλυτα αποκομμένες» η μία από την άλλη σχετίζονται μεταξύ τους: το είναι-δι' εαυτόν [etre-pour-soi] ή το «προανασκοπικό cogito» και το είναι-καθ'-εαυτό [etre-en-soi] (EN 30/EM 38). Το είναι γενικά δεν μπορεί να σχηματίσει ένα όλο. Ορίζει το είναι-καθ'-εαυτό ως απόλυτα ταυτόσημο με τον εαυτό του: είναι πλήρες, συμπαγές, αδιαφανές, «είναι αυτό που είναι» (EN 32/ EM 41). Από την άλλη, η συνείδηση ή το δι' εαυτόν αναδύεται ως η «άρνηση» του καθ' εαυτό και ως εκ τούτου καθορίζεται ως ενεργό μηδέν, «μηδενοποίηση» ή εκμηδένιση [neantisation]. Αντίθετα με το καθ' εαυτό, το δι' εαυτόν είναι καθαρή διαφάνεια. Είναι παρόν στον εαυτό του, αλλά χωρίς να μπορεί ποτέ να ταυτιστεί με τον εαυτό του.

Πάντα άλλο από αυτό που είναι, λόγω της μηδενοποιούσας του δράσης, το δι' εαυτόν καταδιώκεται από ένα ανέφικτο ιδεώδες: να συμπέσει με τον εαυτό του με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο το καθ' εαυτό συμπίπτει με τον εαυτό του. Όμως, το δι' εαυτόν είναι καταδικασμένο στην ελευθερία, στην αδυνατότητα να έχει μια σταθερή ταυτότητα. Σε σχέση με το δι' εαυτόν, το καθ' εαυτό είναι αυτό που το γοητεύει αλλά και το απειλεί: το γοητεύει ως εκείνη η πληρότητα που μόνο η συνείδηση στερείται· το απειλεί ως θάνατος, ο οποίος αναχαιτίζει τη συνεχή κίνηση της άρνησης μέσω της οποίας το δι' εαυτόν διαφεύγει του καθ' εαυτό.

Σημαντικό καινοτόμο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας του Sartre είναι η απο-υποστασιοποίηση της συνείδησης. Σε αντίθεση με το καθ' εαυτό, το οποίο διαθέτει μια αυτο-πληρότητα, η συνείδηση, χωρίς αυτό του οποίου αποτελεί συνείδηση, είναι ένας κενός τόπος, ένα «μη είναι», ένα μηδέν. Όπως μας λέει ο ίδιος ο Sartre: «το είναι προηγείται του μηδενός και το θεμελιώνει», «το μηδέν αντλεί συγκεκριμένα από το είναι την τελεστικότητα του [son efficace]», «το μηδέν που δεν είναι θα είχε ύπαρξη δανεική· διότι λαμβάνει το είναι του από το είναι» (EN 50, 51/EM 66, 67).

Ενώ η σαρτρική οντολογία φαίνεται να μιμείται εκείνη του Descartes, η καθοριστική διαφορά ανάμεσα τους είναι ότι, τελικά, δεν υπάρχει ένα «έσω» για τον Sartre και κατά συνέπεια ούτε «έξω». Τα πάντα είναι «εκεί έξω». Η συνείδηση είναι έξω στον κόσμο· νοείται ως έλλειψη. Η εσωτερικότητα μπορεί να είναι μόνο αποτέλεσμα της άρνησης· ένα φάντασμα θετικότητας· μια προσομοίωση εκείνου του πράγματος που το δι' εαυτόν δεν

μπορεί να είναι, δηλαδή του καθ' εαυτό. Η οντολογία του Sartre καθιστά την ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στο καρτεσιανό μέσα και έξω αδύνατη. Με αυτή την έννοια, η εμμονή του μεταδομισμού με τη διαρκή υπέρβαση της διχοτομίας του μέσα/έξω -η οποία συγκροτεί τον ιδιάζοντα χαρακτήρα, την ταυτότητα ενός πράγματος, τη διαφορά ανάμεσα στο τι ανήκει και τι δεν ανήκει σε αυτό- προεικονίζεται δυναμικά από τον Sartre στην αδυνατότητα εκπλήρωσης της επιθυμίας του δι' εαυτόν.για ταυτότητα.

Αλλά τι εννοεί με τον όρο *προανασκοπικό cogito* με το οποίο ταυτίζει το δι' εαυτόν; Διακρίνει ανάμεσα στην άμεση, αυθόρμητη συνείδηση, η οποία δεν θέτει τον εαυτό της (ως αντικείμενο της) και στην ανασκοπική ή αυτοθέτουσα συνείδηση. Η ανασκόπηση είναι η προσπάθεια -μια προσπάθεια καταδικασμένη να αποτύχει- να αποκαλύψει εκ των υστέρων την αυθόρμητη αρνητικότητα της συνείδησης και να της δώσει ένα είναι καθ' εαυτό. Το λάθος του Descartes, για τον Sartre, ήταν να ταυτίσει τη συνείδηση, την ανασκόπηση και τη γνώση. Το προανασκοπικό *cogito* είναι παράδοξο με την έννοια ότι δεν αποκαλύπτεται άμεσα αλλά μόνο εκ των υστέρων. Καθ' εαυτό είναι ασύλληπτο (επειδή δεν είναι). Στην πραγματικότητα, η άμεση ή προανασκοπική συνείδηση είναι σε τέτοιο βαθμό *εκστατική*, χαμένη και συγκεχυμένη με την εμφάνιση του αντικειμένου της, που δεν είναι τίποτα για τον εαυτό της. Δεν έχει περιεχόμενο ως τέτοια. Είναι πάντα απορροφημένη σε αυτό που αντιλαμβάνεται, φαντάζεται ή αισθάνεται. Είναι καθαρή υπέρβαση, καθαρή διαφυγή από τον εαυτό της. Παρόλα αυτά, μας λέει ο Sartre, *υπάρχει ήδη αυτοσυνείδηση*. Κάθε προανασκοπική συνείδηση είναι *άμεσα* μια συνείδηση-ενός-αντικειμένου αλλά επίσης και μια *έμμεση* συναίσθηση του εαυτού της. Είναι εύκολο να παρουσιάσουμε αποδείξεις γι' αυτό. Σε κάθε μη ανασκοπικό ενέργημα, μπορώ ανά πάσα στιγμή να «αποκτήσω συνείδηση» του εαυτού μου και να εκφράσω αυτό που ήταν εκεί έμμεσα. Για παράδειγμα, λέει ο Sartre, όταν παίζω τένις, παρόλο που είμαι απορροφημένος από το παιχνίδι, δηλαδή παρόλο που έχω *άμεση* συναίσθηση του παιζίματος μου, έχω και *έμμεση* συναίσθηση του εαυτού μου ως υποκειμένου που παίζει τένις. Ως εκ τούτου, αν κάποιος με ρωτήσει τι κάνω, μπορώ να απαντήσω χωρίς δισταγμό: «παίζω τένις». Αυτό ο Sartre το εκφράζει λέγοντας ότι κάθε συνείδηση κάποιου αντικειμένου περιέχει μια μη *θέτουσα* συνείδηση «του»⁸ εαυτού της (αυτοσυνείδηση).

8. Θέτουμε το «του» σε εισαγωγικά για να δώσουμε έμφαση στο γεγονός της απουσίας κάθε ανασκόπησης.

Αν και στο *Το είναι και το μηδέν*, ο Sartre εξακολουθεί να πιστεύει ότι «η υπόθεση ενός υπερβατολογικού υποκειμένου είναι άχρηστη και βλαβερή» (EN 274/EM 390), αυτό δεν συνιστά την ολοκληρωτική άρνηση κάθε είδους υποκειμένου. Στο εν λόγω κείμενο είναι για πρώτη φορά έτοιμος να καθορίσει τι ο ίδιος εννοεί με τους όρους «υποκείμενο» και «υποκειμενικότητα». Η υποκειμενικότητα ορίζεται ως «συνείδηση (της) συνείδησης» (EN 28/EM 35), δηλαδή, όπως είδαμε παραπάνω, ως η έμμεση, μη θεωρητικοποιημένη (αυτο)συναίσθηση της συνείδησης, η οποία όμως είναι μη θέτουσα· δηλαδή δεν θέτει άμεσα τον εαυτό της ως ένα αντικείμενο για την ίδια αλλά κατευθύνεται προς κάτι άλλο. Είναι ακριβώς αυτή η αυτοσυναίσθηση, η οποία εμποδίζει τη συνείδηση από το να παραμένει ένα «υπερβατολογικό πεδίο άνευ υποκειμένου» (EN 274/EM 390). Είναι η αυτοσυναίσθηση της συνείδησης, η παρουσία της στον εαυτό της, που συγκροτεί το *δι' εαυτόν*, και που ως εκ τούτου προσωποποιεί τη συνείδηση (EN 140/EM 194). Η συνείδηση καθίσταται προσωπική επειδή έχει συναίσθηση του εαυτού της, είναι παρούσα στον εαυτό της.

Όμως, μόνο μια λανθασμένη υποστασιοποίηση αντιστρέφει την αιτία και το αποτέλεσμα και μετατρέπει το *προϊόν* της αυτοσυναίσθησης σε κάποιο είδος ουσιώδους πυρήνα εαυτότητας. Είναι εμφανές ότι *ο εαυτός* δεν μπορεί να προϋπάρχει της συνείδησης εάν έρχεται στην ύπαρξη μέσω της συναισθητικής φύσης της συνείδησης. Είναι αυτή η συναίσθηση, η συνείδηση όπως είναι για τον εαυτό της, ως *δι' εαυτόν*, ως αυτο-παρουσία, που συγκροτεί το υποκείμενο στον Sartre.

Κατά μια έννοια, επομένως, ο Derrida έχει δίκιο όταν υποστηρίζει στο κείμενο του «*La différance*» (1967) ότι «το υποκείμενο ως συνείδηση δεν έχει ποτέ αναγγελθεί διαφορετικά παρά μόνο ως αυτο-παρουσία».⁹ Αλλά αυτή η παρουσία στον Sartre είναι η ίδια παράδοξη, διότι είναι εκείνη που εμποδίζει την αυτο-ταυτότητα. Ο εαυτός (του *δι' εαυτόν*) είναι γραμματικά αυτοπαθής όρος, υποδηλώνει μια σχέση του υποκειμένου με τον εαυτό του, αλλά το υποκείμενο δεν μπορεί να *είναι εαυτός* γιατί τότε δεν θα μπορούσε να έχει συναίσθηση του εαυτού του και ο ίδιος ο εαυτός θα εξαφανιζόταν μέσα στην αυτο-ταυτότητα και την αυτο-σύμπτωση (EN 113/EM 154-5).¹⁰ Με πιο απλά λόγια: για να έχω συναίσθηση του εαυτού μου θα πρέπει να είμαι κάτι άλλο από τον εαυ-

9. J. Derrida (2006), 17 / (2006), 202.

10. «[...] το υποκείμενο δεν μπορεί να *είναι* εαυτός διότι, όπως είδαμε, η αυτο-ταύτιση αφανίζει τον *εαυτό*» (EN 113/EM 154-5).

τό μου. Μόνο το καθ' εαυτό είναι απόλυτα ταυτόσημο με τον εαυτό του - μια καρέκλα είναι μια καρέκλα. Για τον Sartre, το δι' εαυτόν της συνείδησης είναι θεμελιωδώς διασπασμένο. Είναι παρόν στον εαυτό του και ως εκ τούτου πάντα χωρισμένο από τον εαυτό του. Όπως λέει ο ίδιος: «αν παρίσταται στον εαυτό του, είναι γιατί δεν είναι ολότελα ο εαυτός του» (EN 113/EM 156).

Όμως, θα πρέπει να δούμε από πιο κοντά αυτή την ιδέα της αυτοπαρουσίας του δι' εαυτόν, εφόσον προμηθεύει τον Derrida με ένα από τα επιχειρήματα του για να εντάξει τον Sartre στην παράδοση της «μεταφυσικής της παρουσίας», παράδοση που εδράζεται στη ταύτιση του *είναι* και της *παρουσίας*. Ωστόσο ο Sartre λέει: «το δι' εαυτόν δεν έχει είναι επειδή το είναι του βρίσκεται πάντα σε απόσταση» (EN 158/EM 223).¹¹ Η παρουσία στον εαυτό [*presence a soi*] καθορίζεται ως «ένας τρόπος να μην είναι η ίδια η σύμπτωσή του, να διαφεύγει από την ταυτότητα» (EN 113/EM 155). Για τον Sartre, η παρουσία στον εαυτό δεν είναι «πληρότητα ύπαρξης», ούτε «ύψιστη οντολογική αξία» (EN 113/EM 155). Η παρουσία είναι ακριβώς αυτό που εμποδίζει την ταυτότητα. Η συνείδηση είναι πάντα αλλού, «σε απόσταση από τον εαυτό της»: «το είναι της συνείδησης, ως συνείδηση, συνίσταται στο να υπάρχει σε απόσταση από τον εαυτό της ως αυτοπαρουσία και αυτή η μηδαμινή απόσταση που το ον φέρει μέσα στο είναι του είναι το Μηδέν» (EN 114/EM 157). Η ειρωνεία είναι ότι αυτή η διαφυγή του εαυτού από τον εαυτό του φέρνει στην ύπαρξη εκείνο το μηδέν ή «απόσταση» μέσω του οποίου ο εαυτός μπορεί να είναι παρών στον εαυτό του.

Εντούτοις, δεν θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι η παρουσία του εαυτού στον εαυτό του είναι στην πραγματικότητα δυνατή. Η συνείδηση αποτυγχάνει πάντα να είναι ολοκληρωτικά παρούσα στον εαυτό της σε μια στιγμή ή σε ένα «τώρα». Η παρουσία του δι' εαυτόν στον εαυτό του είναι πάντα «πίσω του». Ο Sartre περιγράφει τη χρονική «διασπαρτικότητα» του δι' εαυτό ως εξής: «Αλλά το παρόν δεν είναι μόνο παροντοποιούν μη ον του δι' εαυτόν. Ως δι' εαυτόν, έχει το είναι εκτός αυτού, μπροστά και πίσω του. Πίσω του, γιατί ήταν το παρελθόν του και μπροστά του γιατί θα είναι το μέλλον του. Είναι φυγή έξω από το συμπαρόν ον [*etre copresent*] και από το ον που ήταν προς το ον που θα είναι. Σαν παρόν δεν είναι αυτό που είναι (παρελθόν) και είναι αυτό που δεν είναι (μέλλον)» (EN 159/EM 224).

11. Μετάφραση ελαφρώς τροποποιημένη.

Όλη η σκέψη του Sartre στο *Το είναι και το μηδέν* βασίζεται πάνω στη διπλή αδυνατότητα της σύμπτωσης και της ταυτότητας τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον. Έχουμε εδώ το παράδοξο ενός μέλλοντος το οποίο είναι πάντα *υπό έλευση* και ενός υποκειμένου το οποίο, επίσης, δεν συμπίπτει ποτέ με τον εαυτό του στο παρόν αλλά ούτε στο μέλλον. Έτσι το δι' εαυτών είναι εαυτός μόνο με μια απραγματοποίητη έννοια: «*εκεί πέρα*» [*la-bas*], στο απροσπέλαστο [*hors d'atteinte*], στις απόμακρες πιθανότητές του» (EN 140/EM 195)]. Το δι' εαυτών δεν είναι παρά μια «απο-ολοποιημένη ολότητα» η οποία «χρονούται ως αενάως μη περατούμενη» (EN 216/EM 308).

Ως εκ τούτου, πόσο πολύ απέχει ο Derrida του Προλόγου του *Περί δικαίωματος στη φιλοσοφία* [*Du droit à la philosophie*, 1998], από τον Sartre του *Το είναι και το μηδέν* (1943) όταν σημειώνει: «Ο εαυτός, το *αυτός*¹² της νόμιμης αυτοθεμελίωσης [*l'autofondation légitimée*] παραμένει *υπό έλευση*, όχι ως μια *μελλοντική* πραγματικότητα αλλά ως εκείνο που φυλάσσει πάντα την ουσιαστική δομή μιας υπόσχεσης και μπορεί να αφιχθεί μόνο ως τέτοια, ως *υπό έλευση*».¹³

Επίσης, στη συνομιλία του με τον Jean-Luc Nancy με τίτλο «*Il faut bien manger*», ou le calcul du sujet» (1988), ο Derrida αναφέρει: «Κάποιοι θα μπορούσαν να πουν: αυτό που αποκαλούμε "υποκείμενο" δεν είναι η απόλυτη καταγωγή, η καθαρή βούληση, η ταυτότητα ή παρουσία μιας συνείδησης στον εαυτό της αλλά ακριβώς αυτή η μη σύμπτωση με τον εαυτό».¹⁴ Προφανώς, σε αυτούς τους «κάποιους» ο Derrida δεν θα ήταν διατεθειμένος να συμπεριλάβει τον Sartre.¹⁵ Κι όμως, όλα όσα λέει γύρω από το μη αυτο-ταυτόσημο υποκείμενο δεν ανακαλούν πολύ έντονα το σαρτρικό υποκείμενο;

12. Ελληνικά στο κείμενο.

13. J. Derrida (1990γ), 41.

14. J. Derrida (1989), 98.

15. Στο «*Il courait mort*»: *Salut, salut, Notes pour un courrier aux Temps modernes*» (1996) -κείμενο στο οποίο αποδέχεται να μιλήσει για τον Sartre στο πλαίσιο των πενήτηκοστών γενεθλίων του περιοδικού *Temps modernes* και το οποίο επανεκδόθηκε στο τχ. 629 του περιοδικού σε αφιέρωμα προς τιμήν του- ο Derrida περιγράφει τη σχέση του με τον Sartre ως εξής: «Τίποτα δεν είναι πιο ασταθές, διαιρεμένο, μοιρασμένο, αντινομικό από τη φιλία μου γι' αυτό που ονομάζουμε Sartre και *Μοντέρνοι καιροί*»· J. Derrida (2004-2005), 188.

Βιβλιογραφία

- Derrida, J. (2006): «H différance», μτφρ. Γ. Κακολύρης, *Ποίηση* 27, 61-78 (α' μέρος) & *Ποίηση* 28, 201-216 (β' μέρος), <http://www.scribd.com/doc/74550093/Jacques-Derrida-H-Differance>.
- & E. Roudinesco (2005): *Συνομιλίες για το αύριο*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Sartre, J.-P. (2007): *Το είναι και το μηδέν. Δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- (2013): *Η υπερβατικότητα του εγώ. Σχεδιάγραμμα μιας φαινομενολογικής περιγραφής*, μτφρ. Αλέξης Ζήρας, εισαγωγή: Αντώνης Χατζημουσής, Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.
- Derrida, J. (1972α): *Marges de la philosophie*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- ([1968] 1972β): «Les fins de l'homme», στο του ιδίου, *Marges de la philosophie*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- (1974): *Edmund Husserl. L'origine de la géométrie*, αναθεωρημένη έκδοση, Paris: Presses Universitaires de France.
- (1989): «"Il faut bien manger", ou le calcul du sujet», συνέντευξη στον J.-L. Nancy, *Cahier Confrontation* 20, 91-114.
- (1990α): *Du droit a la philosophie*, Paris: Galilée.
- ([1980] 1990β): «Ponctuations: le temps de la thèse», στο του ιδίου *Du droit à la philosophie*, Paris: Galilée.
- (1990γ) «Privilège. Titre justificatif et Remarques introductives» στο του ιδίου, *Du droit a la philosophie*, Paris: Galilée.
- ([1996] 2004-2005): «"Il courait mort": Salut, salut, Notes pour un courrier aux Temps modernes», *Les Temps Modernes* 629, 181-223.
- Sartre, J.-P. (1965): *La Transcendance de l'ego. Esquisse d'une description phénoménologique*, Paris: Vrin.
- (2005): *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*, Collection Tel, Paris: Gallimard.

Abstract

SARTRE AND DERRIDA: AN UNDECLARED RELATIONSHIP

This article places into question Jacques Derrida's presentation of Jean-Paul Sartre's philosophical project as one which, through its underlying assumption of the unity of the human subject, remains a metaphysical humanism. The reductive radicalism underlying this summary dismissal of Sartre's project is

evident once one acknowledges that Sartre's critique of the ego of Husserlian phenomenology is predicated upon emphasizing its essential contingency in place of its unity and identity. For Sartre, the *Being-for-itself* (*etre-pour-soi*), in contrast to the Being-in-itself (*etre-en-soi*), is condemned to freedom, that is, to the constitutive impossibility of stable identity. The for-itself exists only in an unrealizable sense: "*down there*", beyond its grasp, at the outer limit of its future possibilities. Hence, Sartre, in his characterisation of the subject, as a "detotalized totality which temporalizes itself in a *perpetual incompleteness*", prefigures the Derridian deconstruction of the subject. For Derrida's notion of subjectivity is not markedly distinct from Sartre's theory of the subject. This is evident, for example, in Derrida's response, in an interview with Jean-Luc Nancy, where he states: "what we call the 'subject' is not the absolute origin, pure will, identity to itself, or presence to self of consciousness but precisely this non-coincidence with self".